

1. Bevezetés: az archetipális mítoszelmélet

(vázlat)

1. Előzmények: a pozitívista tudománysejtelmélet elbizonytalanodása a XIX. század végén

A. A pozitívista tudománysejtelmélet általános jellemzői:

- A pozitívizmus megalapozója: August Comte (1798–1857): *Cours de Philosophie positive*, 1830–1842.

* A metafizikával szemben: ismereteink kizárólagos tárgya az *érzéki tapasztalat*; a valóság létealapjának mibenléte megoldhatatlan rejtély

* filozófiai alapjának a tapasztalati tudományokat tekinti (fizika, biológia, történettudomány stb.) A vallást, jogot, erkölcsöt, művészetet mellőzi, ill. az előbbiekből próbálja levezetni.

* ismeretelméleti optimizmus: oksági viszonyok feltárása (rész → egész)

* Törekvés: *egységes világgépbe* foglalni az ismereteket. A világ megismerhető. Empirizmus és evolucionizmus.

* katalogizálás, rendszerezés

→ tehát a pozitívizmus célja: az Egész megragadni, a részeket megismerni (műfaji, területei, történeti, rendszertani stb. szempontból)

- A pozitívizmus *előzményei*: arisztotelészi formális logika, középkori skolasztika, Descartes (kartezianizmus), felvilágosodás, a XIX. századi tudomány ismeretelméleti optimizmusa, a technikai civilizáció

B. A tudományos megismerés elbizonytalanodása a XIX. század végén (ismeretelméleti agnoszticizmus)

* A *bergsoni filozófiának* (intuícioelmélet): → arra hívta fel a figyelmet, hogy az elvont fogalmakra (pl. számok) alapozó tudatos megismerés korlátozott, hiszen a tudat „közvetlen adottsága” a világot tiszta minőségében érzékeli, amelyben eltűnik a tudományos absztrakció. Így az észlelt idő nem azonos a tudomány által mért idővel. A világ nem a ráció révén, hanem egy magasabb rendű képességgel, az intuíciónal ismerhető meg. A tudomány csak a társadalmi felszín ismerheti meg, a mélyebb valóság feltárása csak az intuíción segítségével történhet.¹

* Az *einsteini relativitáselmélet* ugyancsak arra döbbsenti rá a világot, hogy a newtoni fizika törvényei csak bizonyos sebességhatárokon belül érvényesek, és csak „megközelítő” pontosságúak, tehát a láthatón, érzékelhetőn túl itt is valami kiismerhetetlen világ törvényei vannak működésben.

* A *mikroszkóp* felfedezése a biológiában: a látható mögött egy láthatatlan világ rejtőzik. – Neil Postman amerikai médiaszakember szerint a mikroszkóp felfedezése azt a gondolatot sugallta, hogy a látható világ mögött létezik egy olyan világ is, amely a felszín történéseit alapvetően meghatározza. A dolgok nem azok, mint aminek tünnek. (Postman 1986)

* A *művészetek szimbolizmusa*: A századforduló szimbolizmusának képviselői világosan érzik: „Jelképek erdején át visz az ember útja, / s a vendéget szemük barátként figyeli.” (Baudelaire: Kapcsolatok)

* a freudi pszichoanalízis

2. A freudi fordulat a pszichológiában

¹ H. L. Bergson (1859–1941) elméletét négy könyvben fejti ki: *Essai sur les données immédiates de la conscience* (1889), *Matière et mémoire* (Anyag és emlékezet, 1896), *Évolution créatrice* (Teremtő fejlődés, 1907), *Les deux sources de la morale et de la religion* (Az erkölcs és a vallás két forrása, 1932). (Világirodalmi Lexikon 1. Bp., 1986. 854.)

A „tisztá ész” megkérdőjelezése: Sigmund Freud (1856–1939). – Munkái nyomán hirtelen előbukkan a logika uralma, a racionalitás kontrollja alá nem vonható világ: **a tudatalatti**. Kiderül, hogy „tudatosnak” hitt életvezetésünket egy irracionális és kétes valami, a tudatalattink határozza meg. Ezt Freud elfojtott szexuális vágyakból származó komplexusok gyűjteményének, azaz lomtárnak, roncsalmaznak értelmezte.

Elmélete mindenkit meghökkentett, a freudi pszichoanalízis felkavarta a századelő prúd kedélyeit. (viháros ellenreakciók) A technika felfedezései azonban Freudot támogatják: pl. ha a láthatatlan fizikai világ létezhet, akkor a tudatalatti léte is elképzelhető. „A pszichoanalízis az elme mikroszkópja” – mondja Neil Postman. (1986. 14–15.)

→ **A képi megismerési formák felértékelődése:**

A freudi fordulat után nyilvánvalóvá lesz: az tisztá ész által meg nem ismerhető világ titokzatos **képekben** fedi fel önmagát. A helyzet egyenes következményeként a racionális fogalmi gondolkodás nagy ellenlábasá, a „tisztátalannak” tekintett képzelet szerepe felértékelődik. A fogalmak ellenében a képek újra rehabilitálódnak.

Századunk első évtizedeinek pszichoanalitikusai úgy gondolták, hogy ezek a képek mindenekelőtt az álomban jelentkeznek, hiszen az álombeli képek és gondolatok pusztán az emlékezet fogalmaival nem magyarázhatók meg, azaz álmainkban olyan dolgok is megjelennek, amelyekkel az életben nem találkozhattunk. Kézenfekvő az a felismerés is, hogy az álmok képei, asszociációi hasonlóak az ősi mítoszokhoz és rítusokhoz, a hagyományos folklór képeihez. **Álom és mítosz egy tőről fakad**, de eredetük ismeretlen. Freud ezeket a képeket „archaikus maradványoknak” nevezte, s úgy vélte, hogy olyan pszichikus elemekkel állunk szemben, melyek a régmúlt idők óta jelen vannak az emberi pszichében.

3. C. G. Jung: a kollektív tudattalan és képei. Az archetípusok.

S. Freud elsősorban az egyén tudatalattijáról beszélt. → De: a mítoszok és rítusok által megjelenített képi világ sokkal gazdagabb annál, hogysem az egyén tudata által elfojtott ösztönök, vágyak világából lehetne őket levezetni vagy jelenlétüket az emberi tudat által cenzúrázott területekhez lehetne kapcsolni. Tehát **ezek az ősi képek kizárólag a freudi pszichoanalízisből nem magyarázhatók.**

- **Carl Gustav Jung** (1875–1961) tudományos elmélete:

- A világ ösképekre alapozott megismerési módja semmivel sem alacsonyabb rendű, mint a racionális, fogalmi nyelvet használó tudomány világértelmezése.

- Felfogásában a tudattalan psziché nem lomtár, nem roncsstelep, nem a tudatos psziché elutasított része: a benne rejtőző képek az emberi személyiség integráns részét alkotják, hidat jelentenek az ösztönök világa és a tudatos, racionális világ között.

- Az álomszimbólika a tudatos szférát gazdagíthatja oly módon, hogy újra megtanuljuk érteni az ösztönök elfelejtett nyelvét. Álmaink képeiben múltunk és **emberi lényegünk üzen nekünk**. „Az álmok a szellemből származnak, amely nem teljesen emberi, sokkal inkább a természet lehelete. [...] Ha jellemezni akarjuk ezt a szellemet, az ókori mitológiák vagy az ősrégi erdők meséje révén minden bizonnyal közelebb kerülhetünk hozzá, mint a modern ember tudatossága révén.” (Jung 1993. 47.)

- A freudi ún. „archaikus maradványok” (a fogalom szinonimái: „a primitív psziché kollektív képei”, „ősi képzetek”, „mitológiai motívumok” stb.) az emberi psziché öröklött formáinak tűnnek és az egész világon egyetemesek, tehát nem az egyén tudatalattijához, hanem sokkal inkább az emberiség **kollektív tudattalanjához** köthetők. → A kollektív tudattalanban természetes módon jelen lévő képek megnevezésére bevezeti az **archetípus** (őskép) fogalmát.

- Példák archetípusokra: 1. A múlt időtől, a kiszámíthatatlan változástól való félelmet például a rohanó állat (ló, bika, kutyafélék stb.) vagy a rohanó sötét éjszakai víz, illetve ennek fiziológiai

megfelelője, a testből elfutó vér archetípusa fejezheti ki. 2. A felemelkedés archetípusát a fényjelképek és az ég fele történő mozgás szimbolizálhatja. 3. Az égi szférához tartozó hős archetípusos képze, aki tiszta fegyverekkel győzi le a káosz szörnyeit minden kultúrában jelen van. 4. A termékenységre vonatkozó archetípusos képek mindenütt a Földhöz, és a Földet megszemélyesítő Nagy Anya képzetéhez kapcsolódnak. 5. Az intimitás, nyugalom képzei egy olyan zárt térhez (pl. sírbolt, barlang, ház, templom stb.) társulnak, amely egyszersmind őrzik az új életre való feltámadás lehetőségét is (tojás, mag, dió, sírbolt stb.). 6. Általános képze az is, hogy a halál utáni továbbélés reménye valamiféle növényi metamorfózis képei révén nyer megjelenítést. 7. A ciklikus visszatérés és megújulás képzei vagy az áldozat általi megváltás messianisztikus képei ugyancsak ősidők óta jelen vannak az emberi kultúrákban.

„A kollektív tudattalan fogalmának felvetésével Jung metafizikai irányba feszíti tovább a pszichológia freudi modelljét. Ez a fogalom Jungnál az emberiség ősi tapasztalatainak lelkünkben megbúvó rétegeit jelenti, ezek azután jellegzetes képi szimbólumok, ún. archetípusok formájába rendeződnek és válhatnak az irodalmi–művészi kifejezés eszközeivé.” (Világirodalmi Lexikon 5. 1977. 817.)

- Jung és nyomában számos más kutató (Gilbert Durand, Mircea Eliade, Northrop Frye stb.) az archetípusokban rejlő **dinamikus aspektust**, és a saját belső energia, iniciatíva meglétét hangsúlyozza. **Az archetípus tehát nem meghatározott mitológiai kép vagy motívum, hanem egyfajta irányulás, ábrázolások tendenciája, mely részletekben változhat, de az alapirányultság nem vész el.** Az archetípus egy markáns, ösztönös **tendencia**, egy belső késztetés, ami a madarat arra sarkallja, hogy fészket építsen, vagy a hangyákat arra ösztönzi, hogy szervezett telepeket hozzanak létre. Mivel az archetípusos képek dinamikusak és van egy alapvető irányultságuk, nagyszámú variációban realizálódhatnak.

C. G. Jung elutasítja azt a felfogást, hogy az újszülött állat vagy ember saját maga tehet szert jellegzetes viselkedésformákra. (Ezt a nézetet képviseli például a pszichológus Jean Piaget [1945] vagy az etnológus és művészettörténész Gilbert Durand [1960 és 1964].) Az ösztönöket (pl. félelem a hirtelen mozdulattól, a zuhanástól, táplálkozási ösztön stb.) szerinte sem állat sem ember nem tanulja, ezek velünk születettek. Az ösztön olyan fiziológiai késztetés, melyet a test érzel. De az ösztönök, az alapvető emberi irányultságok a fantáziában is megnyilvánulnak, s gyakran csak szimbolikus képek formájában fedik fel jelentésüket. Ezeket a megnyilvánulásokat nevezzük archetípusoknak. Tehát **az archetípusok a fantáziában és az álomban megnyilvánuló szimbolikus képek, melyek ösztönökből származnak és genetikusan öröklődnek.**

A belső hajtóerők mibenlétét és eredetét illetően azonban nincs egyetértés a tudósok között.

Maga **C. G. Jung** úgy vélte, hogy az archetípusok a tudat ellenőrzésén kívül eső mély forrásból származnak, öröklöttek, és egyszersmind meghatározhatatlan eredetűek. (1993. 81.) Létük mindenképpen a kollektív tudattalanhoz köthető, ez magyarázza egyetemességüket, kultúráktól független azonos működésüket.

4. Mircea Eliade: az archetípusokba vetett hit hozza létre a vallásokat

Mircea Eliade (1907–1986) – Jungtól eltérően – nem pszichológiailag, hanem metafizikailag alapozza meg az archetípus fogalmát. M. Eliade mítoszelméletében **az archetípusok a Szent megnyilvánulásai**: „Azon emberek számára, akiknek vallási élményük van, az egész természet kozmikus szentségként nyilvánulhat meg. Ilyenkor a kozmosz egésze hierophániává válik.” (Eliade 1996. 7–9.) Mivel a Szent élménye az emberi tudat strukturális eleme, a vallások hasonlóan egymáshoz, a vallási jelenségeknek van egy alapvető egységük. A Szent érzékelésének alapélményét azonban a vallásos megnyilvánulások beláthatatlan sokfélesége, sőt állandó újszerűsége fejezi ki. (vö. Eliade 1994. I. 7–12.)

Az azonban teljesen nyilvánvaló, hogy ezek a képek szorosan hozzátartoznak az emberi lényeghez. Mivel **hiszünk bennük**, különös varázssra, erőre tesznek szert, és **mítoszokat, vallásokat, filozófiákat hoznak létre**. Az archetípusokban való hit teremti meg az isteneket és az istenek tiszteletének kultikus formáit, a rítusokat.

Példák az archetipikus képek és a vallásos hit összefüggésére: a. - A mitológiák az Égi Atya archetípusához a legfőbb intellektus és a legnagyobb (teremtő) erő képzetét társítják, ezért az Ég Urát a mindenséget létrehozó legfőbb lénynek, vagyis Mindenek Atyjának tartják. (C. G. Jung ebből a képzetből vezeti le a „*Mi Atyánk*” megszólítás hatalmas érzelmi erejét.) b. - Az anyag képzetét szerte a világon a Nagy Anyához kapcsolják. (A *mater* és *materia* szavak közös gyökerűek, a magyar Földanya képzet is ezt a gondolatot fejezi ki.) c. - Nemcsak az Ég és a Föld, hanem a szent kozmosz egésze, annak minden része külön-külön is jelkép: az állatok, a növények, a természeti jelenségek mind-mind vallásos üzeneteket közvetítenek. A felkelő *Naphoz* például a világ minden népe a fenségesség és az erő képzetét társítja, *Hold* ellenben mindenütt szeszélyes, kiszámíthatatlan égitest, valami módon a nőiség és a vízi jelleg kötődik hozzá, miközben magában hordja a ciklikus visszatérés reményét és ígéretét is.

Szimbólumok a deszakralizált világban.

a. **A hétköznapiok** világa: racionalizált, deszakralizált. → A modern ember megveti, lemosolyogja a modernizáció által degradált mítoszokat.

- A közösségi életforma eltűnése: = a hagyományos közösségek értékrendje éppen a vallásos szimbolizmuson alapult. A vallásosság gyengülése is oka annak, hogy ma már egyre ritkábbak az olyan „zárványok”, ahol közösségileg tisztelnék a hagyományos szimbólumokat. Ha ugyanis az egyének belső értékrendje külön-külön is elbizonytalanodik, egységes közösségi értékrendről aligha beszélhetünk.

b. Az **ünnepek** világa. → A technikai civilizációjára, az ésszerűen hozott döntéseire büszke modern ember logikátlanul viselkedik: a hétköznapiokból száműzte ugyan a szimbolikus képeket, de az ünnepek kiemelkedő pillanataiban fontosnak tartja a velük való azonosulást.

Példák:

- A napilapok, amelyek egész éven át gazdasági és politikai témákkal foglalkoztak, karácsonykor és húsvétkor színesben, népviseletet, népszokásokat vagy vallásos eseményeket ábrázoló fotókkal jelennek meg, a tévé- és rádióműsorok ilyenkor nyakra-főre verseket, dalokat közvetítenek.

- A családi ünnepeket ugyancsak a szimbolikus események felértékelődése jellemzi. (Pl. Kolozsváron egy-egy esküvő után a násznép testületileg meglátogatja a Botanikus Kertet, és az itt újra megtalált édenkertben szép színes fényképeket, videofelvételeket készítenek.)

Miért van jelen az archetipikus képek iránti vonzódás a modern világban?

→ M. Eliade magyarázata: a folyamatos deszakralizálódás megrontotta az ember szellemi életét, de a képzelet matrixait nem tudta széttörni. Az emberi képzelet szorosan összefonódik a szimbólumokkal és ma is mítoszokból, archaikus teológiákból él. „A legsemmitmondóbb létezés is hemzseg a szimbólumoktól, a 'legrealistább' ember is képekkel él” – írja. (1997. 19.)

Példák: A sorozatfilmek hőseivel való azonosulás, a legkülönfélébb sztárok kultusza, a reklámok pszichikumra tett hatása mind-mind arról tanúskodnak, hogy az ember lelke legmélyén valami olyasmi után vágyakozik, szabad idejében olyasmihez nyúl, aminek nincs semmiféle gazdasági-gyakorlati jelentősége.

Mi a különbség vallásos-mágikus világgép szimbólumai és a deszakralizált világ jelképei között? → A modernitás képei már nem hatják át a teljes életet, nem határozzák meg az élet minden pillanatát. Nem vesszük komolyan őket, nem hiszünk bennük, tehát voltaképpen nem vagyunk már igazi

kapcsolatban velük. Csupán a vágy él bennünk kitörülhetetlenül, hogy újra és újra átéljük őket. Ezért a populáris tömegkultúra vágyvilága *kvázi-valóság* csupán. (Almási Miklós)

Hamvas Béla – Eliadéhoz hasonlóan – metafizikai (isteni) eredetűeknek, az emberiség őshagyományához tartozóknak tartja ezeket az archaikus képeket. A *Scientia sacra*ban kifejti, hogy csak az időtlen örök létezőtől eltávolodott történelmi ember az, aki deszakralizálja a világot, és a szent valóság helyett a profánnak, azaz a látszatvilágnak tulajdonít valóságos létet. A „szcientifista” modern ember, aki eltávolodott az isteni ősforrásoktól, már nem érti az ősi szimbólumok nyelvét. (Hamvas 1988)

5. Gilbert Durand pszichológiai gyökerű archetípus elmélete

Gilbert Durand (szül. 1921.), aki *A képzelet antropológiai struktúrái* című híres munkájában (1960, ill. 1977) egyetlen monumentális rendszerbe állította az archetipikus képeket, nem a kollektív tudattalanságból származtatja ezeket a szimbólumokat, hanem – **Jean Piaget** (1945) nyomán – a gyermeklélektanból vezeti le őket, a csecsemő és a gyermeki érzékelés fejlődésével hozva összefüggésbe kialakulásukat. (1977. 58–62.) A képzelet struktúráit a pszichológusok által megállapított domináns gesztusokkal hozza kapcsolatba (pl. térérzékelési, táplálkozási, szexuális reflexek). Ezek a legősibb genetikai alkalmazkodási rendszerek. Durand úgy fogja fel az archetípusokat, mint az ember belső imperatívuszai, ösztönei és a külső környezet felhívásainak kölcsönhatása nyomán létrejött jelenségeket. Az alapvető domináns reflexek nem mások, mint a legprimitívebb szenzo-motorikus együttesek, melyek az alkalmazkodási rendszereket létrehozzák. Az újszülöttnél két alapvető reflexe van: egyik a vízszintes és függőleges testhelyezettel, a másik a táplálkozással és kapcsolatteremtéssel kapcsolatos reflexcsoport. (Itt jegyezzük meg, hogy a jungi felfogás a szopás reflexét is a szexualitás körébe vonja, a coitus előgyakorlatának tartja.) Piaget és Durand szerint tehát *a szenzoriális és motorikus alkalmazkodás létrehozza azokat a szimbólumokat, melyek interiorizált imitációk. A születés utáni első félévben a saját test utánzása általános szabállyá válik. Összefüggés van a testi gesztusok, az idegközpontok és a szimbolikus reprezentációk között.*

Durand tehát elejti mind az Eliade-féle metafizikai alapokat feltételező elméletet, mind pedig a kollektív tudatalattihoz kapcsolódó eredeti jungiánus elképzelést. Ellenben ő is elfogadja a kollektív és egyetemes jelleg gondolatát, és ami talán a legfontosabb: elismeri, hogy az archetipikus jelképek az ember nembeli lényeghez hozzátartozó biopszichikai szükségletek. (1977. 45–50.)

6. Az archetipikus szimbolizáció néhány lényeges vonása:

6. 1. A jelölő és jelölt egyneműsége

Az archetipikus képek – az eredetükről vallott elméletektől függetlenül – egy szellemi világ üzeneteit közvetítik, tehát szimbólumok. A szimbolizáció jelenségét azonban ez esetben nem foghatjuk fel úgy, mint a jelölő (kép) és a jelölt (üzenet) valamiféle megfeleltetését. Mindenekelőtt azt kell világosan látnunk, hogy az archetipikus szimbólumok nem a jelölő és jelölt konvencionális kapcsolatán alapulnak, nem olyan típusúak tehát, mint például az önkényes nyelvi jelek, melyek konvencionális megfeleltetések csupán. Az ilyen önkényes kapcsolatok jelölésére alkalmazza Jung *a jel* fogalmát, megállapítva, hogy a jel mindig egyértelműen kevesebb, mint az a jelenség, amit reprezentál. (1993. 50–51.)

Néhány példa archetípusokra:

– Az erőt és életet adó felkelő Nap képe logikusan idézi fel az istenség képzetét a világ összes kultúráiban.

– Az éjszakai sötét víznek vagy fiziológiai megfelelőjének, az erekből távozó vérnek, nyilvánvaló kapcsolata van az idő múlásával.

– A romolhatatlan és minden élelmiszert tartósító só természetes módon kelti az örök állandóság képzetét.

– A földből lett, földből táplálkozó és földbe visszatérő ember a földet édesanyjának, anyaföldnek érzi.

A *jelölő és a jelölt viszonyában mutatkozó egyneműség* talán a legfontosabb, amit a képzelet konstitutív szimbólumairól elmondhatunk.

6. 2. Az archetipikus szimbolizáció valódi megjelenési közege a képiség. A nyelv csupán felidézheti, kifejezheti, körülírhatja azokat a képeket, amelyek isteni üzenetet közvetítenek.

Az archetipikus képeket az álmok, a mítoszok, a vallások, az irodalom, az emberi nyelv stb. közvetítik.

6. 3. Az archetipikus szimbólumok rendszerszerűsége

Az archetipikus szimbólumoknak van egy logikájuk, bizonyos szimbólumcsoportok összetartoznak. Ez a belső koherencia arra enged következtetni, hogy a jungi kollektív tudatalattinak „zónái” vannak. **Mircea Eliade** arra figyelmeztet, hogy ezeket a képzetköröket pusztán a mélypszichológia révén nem ismerhetjük meg, mert az álomelemzés és az elmebetegtől kapott képek értelmezése közben csak szimbólumtöredékekkel találkozhatunk. Ellenben a **vallástörténet és az etnológia** a siker reményével kecsegtet bennünket, ezek a tudományok ugyanis konkrétak, nem elméletiek és spekulatívak, mint a pszichológia.

A *kollektív tudatalatti „zónáival”* kapcsolatos elképzelések arra ösztönözték a kutatókat, hogy rendszerszerűen kifejtsék és racionális fogalmakkal megmagyarázzák a képzelet archetipikus szimbólumait. Ez eddig legteljesebben **Gilbert Durandnak** sikerült, aki a fentebb már idézett főművében (1960) *két nagy szimbólumtartományba*, a nappali és éjszakai szimbólumok körébe sorolta be a jelképeket, megállapítva, hogy a tartományokon belül is megfigyelhető bizonyos szimbólumok összetartozása. A két tartományon belül a szimbólumok ún. „konstellációkba” szerveződnek, melyek leginkább az égbolt csillagképeihez hasonlíthatók.

Ezek a *konstellációk* állandóak (1), izomorf (egyenértékű) szimbólumokból állanak (2), vagyis konvergens jelentésűek (3).

Szemléltetése céljából nézzünk néhány konkrét jelképkört. (Előbb azt az általános jelentést nevezzük meg, ami felé a konkrét képek jelentései konvergálnak, ezután zárójelen kívül a jelölő képek, majd zárójelben a nekik megfelelő jelentések következnek.)

1. A felemelkedés képzeletstruktúráját a következő képek fejezhetik ki: létra (= ég–föld közötti kapcsolat) – hegy (= felemelkedés az ég felé) – szárny, madár (= a lélek felemelkedése, röpte) – repülő angyal (= a lélek röpte, ég–föld kapcsolat) – sugár (= az istenség tekintete, a fenség jelenléte) – fej, koponya (= emberi értelem, törekvés az istenség felé) – magasugró bajnok, rakéta (= az ég felé való felemelkedés) stb.;

2. A harcoló hős fegyvereinek képzetköre: kard, aranykard (= igazságosztó és fallikus jelleg) – eke, szántás (= szexuális tartalom: megtemékenyítő aktus) – kötél, lánca (= a kötöző hős eszköze: a gonosz megszelídítése) – ház, építmény (= a védekezés eszközei);

3. Az elválasztás és tisztítás rítusainak jelképei: körülmetélkedés (= tisztítás) – tonzúra (= testről való lemondás az isteni értelemért, megvilágosodás) – csonkítások, pl. tejfogak elszedése (= elválasztás az állatiasságtól) – haj, szőrzet eltávolítása (= kilépés a káoszból, gyászból) – tisztító víz, szenteltvíz (= tisztaság szubsztancia) – életvíz, élő víz (= életforrás) – tisztító tűz (= spirituális égés vagy katarktikus megtisztulás) – levegő, a fej „elfújása” hiedelemcselekményekben (= áttetszőség, megtisztulás) stb.;

4. Ciklikus szimbólumok: év (= az idő körszerűvé, tehát térszerűvé válása) – Hold (= a visszatérés ígérete) – a Fiú, pl. Krisztus vagy a legkisebb mesehős (= a ciklikus újjászületés lehetősége) – csúszómászók (= ciklikus feléledés, újjászületés) – vedlő kígyó (= ciklikus megújulás, termékenység) – kerék, kör (= az idő totalitása) – szövés, fonás, moirák (= az idő újakezdése) stb.

Az idézett példákat szemlélve, megérthetjük azt is, hogy miért léteznek a jelképek közötti izomorfizmus és konvergencia. A szimbólumok azért hasonlítanak egy-egy csillagképre, mert **egy-egy archetipikus téma fejleményei, mert egy-egy archetípus megnyilvánulásának variációi**. Van egy magjuk, egy rendezőelvük, amely felé az összes szimbólumok konvergálnak. Az emberi képzelet minden megnyilvánulásában felfedezhetők ezek a magok körüli „sémák”, „képzetkörök”. A képeknek, álmoknak, szimbólumoknak **pszichikai kohéziójuk** van. A kohéziót erősítő tényező a szimbólumok felosztásának alapelve is: a képek nemcsak jelek, valamelyest anyagi értelemben is hordozzák saját értelmüket. (Durand 1977. 71.)

Ha tehát a szimbólumokat osztályozni akarjuk, meg kell találnunk azokat a jelentéseket, amelynek alapján az összes a szimbólumok „csillagképei” szerveződnek, majd az osztályozásnak azokat a nagy tengelyeit, amelyek alapján a konstellációk egyetlen rendszerbe integrálhatók. A Durand által hangsúlyozott legfőbb alapelv: nem a szimbólum formája, hanem a szimbólum ereje a döntő. Minden képzetkör tartalmaz egy **dinamikus alapelvet**, ami a jelképkör koherenciáját biztosítja. (uo. 65-71.) Az előbbi négy képzetkör példáinál maradva, a dinamikus alapelveket a következőkben határozhatjuk meg: 1. felemelkedés. 2. vágás, harc a rossz ellen, a démon megsemmisítése. 3. elválasztás, tisztítás. 4. ciklikus visszatérés.

Hivatkozott irodalom:

- DURAND, Gilbert: 1960 *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*. Introduction à l'archétypologie générale. (Románul: *Structurile antropologice ale imaginariului*. Buc., 1977.); 1964 *L'imagination symbolique*. Paris, Presses Universitaires de France (4. kiad. 1984.)
- ELIADE, Mircea: 1947 *Mythe de l'éternel retour*. Paris. (Magyarul: Az örök visszatérés mítosza. Bp., 1993.); 1957 *Das Heilige und das Profane. Vom Wesen der Religiösen*. (Magyarul: A szent és a profán. A vallási lényegről. Bp., 1987 és 1996)
- HAMVAS Béla: 1988 *Scientia Sacra*. Az őskori emberiség szellemi hagyománya. Bp.
- HORÁNYI Özséb: 1981 A nyelvről való gondolkodás történetének egyik állomása. Charles Sanders Peirce. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIII.* 65–90.
- JUNG, Carl Gustav et alii: 1968 *Man and his Symbols*. New York (Magyarul: *Az ember és szimbólumai*. Bp., 1993)
- LEITCH, Vincent B.: 1992 *Amerikai irodalomelmélet és irodalomkritika*. Pécs, 1992.
- LOTMAN, Jurij: 1994 A kommunikáció kétféle modellje a kultúra rendszerében. In: Kovács Árpád–V.Gilbert Edit szerk.: *Kultúra, szöveg, narráció*. Orosz elméletirők tanulmányai. Pécs, 16–43.
- MARÓT Károly: 1940 Rítus és ünnep. *Ethnographia* LI. évf. 2. 143–187.
- PIAGET, Jean: 1945 *La Formation du symbole chez l'enfant*. Neuchâtel-Paris
- POSTMAN, Neil: 1986 *Amusing Ourselves to Death*. Public Discourse in the Age of Show Business. New York, Penguin Books
- ZIRKULI Péter: 1996 „A történelem réműlete”. Eliade mítoszelméletéről. *BUKSZ*, nyár, 186–203.